

Francis Fukuyama. *Identita: Volání po důstojnosti a politika resentmentu.* Praha: Malvern 2019, překlad Marie Vlachová, 206 stran.

Ivana Holzbachová

Francise Fukuyamu zná česká veřejnost od počátku třetího tisíciletí (2002), kdy se k nám dostala kniha *Konec dějin a poslední člověk* (2002, orig. 1992). Od té doby k nám doputovalo větší množství překladů jeho děl: *Budování státu podle Fukuyamy* (2004, orig. 2004), *Velký rozrát: Lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu* (2006, orig. 1999), *Politický řád a politický úpadek: Od průmyslové revoluce po globalizaci demokracie* (2018, orig. 2014), vedle nich stojí i práce česky nevydané: *Trust: The Social Virtues and Creation of Prosperity* (1995), *Our Posthuman Future* (2002), *After the Neocons – America at the Crossroads* (2006) a *The Origins of Political Order* (2012).

Zde se chci zabývat jeho nejnovější knihou, která je uvedena v titulku recenze. Je to kniha částečně filozofická, částečně sociologická a především politologická. Její styl je jednoduchý a srozumitelný, filozoficky navazuje na *Konec dějin*, velkou roli v ní hraje *thymos*, tj. touha po uznání. Už v *Konci dějin* navazuje Fukuyama na kapitulu „Pán a rab“ z Hegelovy *Fenomenologie ducha*, v níž se ukazuje, že lidské soužití může existovat jen tehdy, kdy se všem lidem dostává alespoň nějakého uznání. Zároveň ale navazuje i na „posledního člověka“, v němž v připomínce Nietzscheho zkoumá lidi, kterým se uznání, jehož se jim dostává v demokratické společnosti, zdá nedostatečné.

Podle jeho názoru se evropsko-americká společnost a civilizace dostávají právě

do takového stádia. Poté, co boj za rovnoprávnost do značné míry zvítězil, pokud jde o rasovou, genderovou a sociální sféru, se vynořují skupiny lidí, kterým tyto vymoženosti nestačí. Právě ony pracují s resentimentem, tj. se vzpomínkou na křivdy, kterých se jim dostalo v minulosti a pro něž nyní žádají zadostiučinění. Některým černochům nestačí, že mají taktáž občanská práva jako bílí, ale požadují odškodnění, totéž lze říci o některých ženách a objevují se i okrajové skupiny, o nichž se dříve nemluvalo nebo nevědělo: lesby, gayové, translidé atd. Můj výčet zdaleka není úplný. Tyto skupiny lidí každá svým způsobem znepokojují lidi stojící na pravici i na levici, kteří je každý svým způsobem chtějí využít (nebo zneužít) v politickém boji. Ve společnosti vzniká neklid, společnost se třísťí na navzájem nesnášenlivé skupiny a to demokracii rozhodně nesvědčí. Nejsem si jistá, zda Fukuyama dává uspokojivou odpověď na otázku, jak z toho ven.

Podívejme se nyní na knihu podrobněji. Má čtrnáct kapitol, obsáhle poznámky i literaturu. V *Úvodu* Fukuyama konstatuje, že popudem k napsání knihy mu byl a je způsob, jakým byl zvolen prezident Trump a jakým způsobem vykonává svou funkci. V této souvislosti zavádí pojem „megalothymie“ pro ty, kterým nestačí to uznání, jehož se jim v demokratické společnosti dostává (D. Trump, A. Hitler).

V první kapitole („Politika důstojnosti“) navazuje na Huntingtonův pojem „třetí

vlna demokratizace“: během skoro celého tohoto období se demokracie prohlubovala, avšak v roce 2008 nastává obrat, demokratických zemí ubývá, do popředí se dostávají Čína a Rusko, válka v arabských zemích vede k vlnám imigrace a černoši v USA se bouří. Tyto události nevysvětluje Fukuyama pouze rozevíráním nůžek mezi bohatými a chudými, ale také tím, že bouřící se skupiny došly k názoru, že jejich identita není dostatečně uznávána.

Proto musí ve druhé („Třetí strana duše“) a třetí kapitole („Vnitřní a vnější“) vysvětlit, co to podle jeho názoru identita je. Vychází z poměrně rozsáhlého historicko-filozofického přehledu, konstatuje však, že moderní pojetí identity se začalo v Evropě objevovat pod vlivem Luthera a Rousseaua. Hlavní příčinu rozšíření pojmu identity v moderním pojetí nachází v přechodu od tradiční společnosti ke společnosti městské, kdy zejména protestanté mohli více přemýšlet o otázce „kdo vlastně jsem?“. Hegel (čtvrtá kapitola „Od důstojnosti k demokracii“) navázal na Kantův pojem morální volby a učinil z morální aktivity ústřední bod svého pojetí. To se projevilo ve Velké francouzské revoluci, která byla podle Fukuyamy aktem počátečního univerzálního uznání všech lidí; v této souvislosti se objevuje myšlenka „konce dějin“.

V páté kapitole („Revoluce důstojnosti“) přeskakuje Fukuyama do současnosti událostmi v arabském světě a na Ukrajině (Majdan) a v souvislosti s nimi připomíná dvojí pojem svobody („od“ a „k“), rozebírá vztah svobody a rovnosti a připomíná, že svoboda s sebou přináší také povinnosti. Tyto pojmy také charakterizují liberální stát. I když i v něm jsou často

porušovány, např. v souvislosti s majetkovou nerovností, je v něm aspoň snaha se jim co nejdříve přiblížit. Autoritativní státy rovnou důstojnost svých občanů neuznávají a v lepším případě se k nim staví paternalisticky.

Dalším problémem je vztah mezi důstojností jednotlivce a důstojností kolektivu. O tom Fukuyama pojednává v šesté kapitole („Expresivní individualismus“). Pojem „expresivní individualismus“ má své kořeny u Rousseaua – jedinec je dobrý, špatná je společnost – a Nietzscheho – smrt Boha, jež uvolňuje cestu nadčlověku jako silnému jedinci nepodřizujícímu se morálním příkazům, které platí pro většinu. Už v této etapě evropského a amerického myšlení začíná vznikat zmatek, který se pak ještě zvětší, když lidé začali blíže než za kolonialismu poznávat cizí kultury. Vznikl názor, že si jedinec může zvolit svou vlastní morálku, resp. vybrat si mezi existujícími. Výsledkem je vzrůstající neschopnost vzájemného pochopení a zároveň vzrůstající pocit odcizení u těch lidí, kteří si svou morálku nedokážou vytvořit. Ti mají tendenci připojovat se k velkým skupinám, jež svou morálku hlásají nejúčinněji, tj. k nacionalistům nebo k islamistům. Ty Fukuyama prohlašuje za dvě strany téže mince.

Otázky z toho plynoucí rozebírá v následující kapitole („Nacionalismus a náboženství“). Spojuje je s procesem modernizace a urbanizace nejprve v Americe a v Evropě, později v zemích osvobozujících se od koloniálního panství. V obou těchto případech se lidé vzdávají tradičního venkovského společenství, ocitají se opuštění v mase městského obyvatelstva a jsou nuceni hledat svou identitu.

V Evropě 19. st. tak vzniká především nacionalismus. Identitární otázka je zvlášť důležitá pro mladé muslimy, kteří vyrůstají v přistěhovaleckých komunitách v západní Evropě. Ztrátu identity kompenzují příslušností k širší náboženské skupině reprezentované určitou politickou stranou (např. muslimské bratrstvo). Daleko horší je situace na Blízkém a Středním východě, kde muslimové pociťují resentment proti bývalým koloniálním metropolím nebo proti USA. Ostatně, tento resentment pociťují i skupiny přistěhovalců v Evropě. „Jak na nacionalismus, tak na islamismus se můžeme dívat jako na typy identitárních politických směrů. Takové tvrzení nezpochybňuje komplexnost a zvláštní rysy těchto fenoménů“ (s. 78–79), nicméně se dá ukázat, že mají mnoho podobných charakteristik.

V osmé kapitole („Doručení na špatnou adresu“) se Fukuyama dostává ke druhému desetiletí našeho století a konstatuje, že v politice posilují pravicové populistické strany a levice ustupuje do pozadí. Vysvětluje to tím, že levice „zapomněla“ na své původní poslání – zastávat se sociálně slabých – a soustředila se na marginální skupiny. Také proto, že dělníkům, které dříve chránila, se značně zvýšila životní úroveň. Ostatně už v roce 1914 dělníci podporovali nacionalisty.

Kdo je „Neviditelný člověk“, kterého Fukuyama popisuje v deváté kapitole? Dříve to byli chudí lidé. Ale dnes to nemusí být chudí. Mohou to být lidé, již nemají status, který pro sebe považují za dostatečný ve srovnání s ostatními lidmi své skupiny. Může to být např. vysoká funkcionářka firmy, která zjistí, že její plat je o 20 % nižší než plat muže ve stejném po-

stavení. Právě takoví lidé, často ze střední třídy, se dokážou radikalizovat proto, že se domnívají, že se jim upírá něco, na co mají právo. V USA jsou to např. bývalí zaměstnanci automobilek, které zkrachovaly, nebo venkované, kteří došli k názoru, že jsou pro Washington neviditelní. Problém současné levice je v tom, že se zaměřila na malé marginalizované skupiny, „místo aby budovala solidaritu v rámci velkých skupin jako dělnická třída nebo lidé ekonomicky vykořisťovaní. To se stalo součástí většího příběhu o osudu moderního liberalismu, v němž byl princip univerzálního a rovného uznání přeměněn ve speciální uznávání konkrétních skupin“ (s. 94).

Desátá kapitola se zabývá „Demokraticí důstojností“. Fukuyama zdůrazňuje, že během dějin se uznává důstojnost stále více lidí; ve 20. st., kdy ustupuje do pozadí náboženské pojetí důstojnosti, je to spojeno se seberealizací člověka. Ten si musí svou hodnotu uvědomovat a přijmout ji. Protože sebeúcta je spojena se sociálními ctnostmi, odpovědností k druhým lidem apod., hodně lidí to znepokojuje. Také proto se v USA stala velmi žádanou psychoterapie, která však získala podle Fukuyamy příliš velký význam. V podstatě ji obviňuje jako zdroj moderní hyperkorektnosti.

V jedenácté kapitole („Od identity k identitám“) se dovídáme, že identitární skupiny mají v podstatě dva požadavky, které jsou těžko slučitelné: 1. Požadují, aby jim majoritní společnost poskytovala totéž, co sobě samé, a 2. aby uznala jejich odlišnou identitu a respektovala ji. Smůla je, že vývoj vedl spíše k posílení druhého požadavku. To je vidět zejmé-

na na postmodernismu, jehož nositelem byla moderní levice, jež ho považovala za autentičtější. Posléze se přiklonila praxe, která požadovala hyperkorektnost. Zdá se, že volba D. Trumpa za prezidenta byla vyjádřením znechucení obyčejných lidí z této situace, tj. tím, že elity se vyžívají v opěvování menšin. Přitom život mnoha marginálních skupin se prakticky nezměnil. Změnilo se to, že jsou vůči sobě stále nepřátelštější. Fukuyama v této souvislosti volá po vytvoření více integrujících národních identit. Ale jak to udělat? Fukuyama ve dvanácté kapitole („My, lid...“) ukazuje na to, že problém tkví už v samotné *Ústavě Spojených států amerických* z roku z roku 1787 a o moc lepší to není ani ve *Všeobecné deklaraci lidských práv*, která je jedním ze základů současného právního řádu: Suverenita je tu připsána lidu, ale nikde už není řečeno, kdo tento lid tvoří. Dnes víme, že obsah této kategorie se drasticky změnil. Nicméně Fukuyamovi jde zejména o národní (státní?) integritu. Zde je možná trochu na překážku porozumění jeho textu, že mnohé státy nerozlišují mezi národností a občanstvím nebo je automaticky zaměňují. Nedostanou se tak do sporu, který znají mnohonárodnostní státy, které pak, stejně jako my, musí s tímto rozlišením pracovat a snažit se posílit zejména občanské cítění. Fukuyama zde jako záporný příklad uvádí rozpad Rakousko-Uherska, a na druhé straně soužití národů ve Švýcarsku. Jeho přitakání jednotě Francouzů se mi zdá poněkud pochybné, o Španělech ani nemluvic. Nicméně Fukuyama má bezesporu pravdu v tom, že stát, v němž nepanují národnostní rozpory, je pro své občany důvěryhodný, dokáže je

lépe bránit, a je dokonce základní podmínkou existence liberální demokracie. Pomáhá si zde dokonce myšlenkou společenské smlouvy.

Největší zkouškou pro dnešní státy je přistěhovalectví a problém uprchlíků. Fukuyama kritizuje názory „globálních kosmopolitů“, kteří se domnívají, že globální problémy lze řešit jedinečně globálně a pojmy národní identity a národní suverenity považují za zastaralé. Poukazuje na to, jaké problémy by to způsobilo v soudnictví nebo v ekonomice.

„Názorné příběhy“, tj. čtrnáctá kapitola, jsou zaplněny příklady pokusů o řešení identity národů a států. Fukuyama se zde staví skepticky k Evropské unii, které vytýká skutečnost, že ji občané jejích členských států nepřijali za svou, ukazuje však i problémy USA, v nichž se stále prosazuje myšlenka náboženství a etnicity, ačkoli se zdálo, že tyto problémy jsou už vyřešené (tavící kotlík). Domnívá se, že rozmanitost nemůže být základem identity. Opírá se tu o Huntingtona, který zdůrazňuje „anglickou protestantskou kulturu“, z níž Fukuyama vyzdvihuje především pracovitost a víru (i když nemusí být protestantská). Domnívá se, že „současné pojetí multikulturalismu a identitární politiky klade asimilaci zbytečné překážky, s nimiž se předchozí generace přistěhovalců potýkat nemusely“ (s. 157). Dobře fungující identita vyžaduje hlavně občanství a uplatňování určitých ctností. „Sdílené přesvědčení je nezbytnou, nikoli však dostatečnou podmínkou úspěchu.“ (s. 158.)

Závěrečná kapitola je nazvána příznačně: „Co je třeba udělat?“ Nejsm si jistá, nakolik to Fukuyama ví. Evropské unii

doporučuje přenesení moci z Evropské komise na Evropský parlament, důslednou ochranu hranic celého společenství, přísnou imigrační politiku a zavedení jednotného zákonodárství (!). USA jsou na tom prý lépe, neboť „amerikanismus netvoří etnicita, ale soubor přesvědčení a životní styl; od nich se člověk odchýlit může, od etnicity nikoli“ (s. 165). Ale toto pojetí je třeba bránit proti útokům zprava i zleva.

Ačkoli nejsou následující Fukuyamaova slova posledními slovy jeho knihy, ukazují dobře její základní tón: Boj za zlepšení práv chudých občanů byl vystřídán bojem za identitu. A to je špatně. Znemožňuje to vytvořit „širší koalice pracujících, které by bojovaly za přerozdělování zdrojů, protože identitární skupiny s vyšším statusem se nechtějí za společnou věc spojovat s těmi níže postavenými a naopak“ (s. 178).

Opakuji, že si myslím, že ani Fukuyama neví, jak ven z problémů, které tak plasticky nastínil. Nicméně jeho rozbor ukazuje alespoň na jednu z mnoha skutečností, s nimiž se v současné společnosti setkáváme. Není to samozřejmě problém jediný. Problém války a míru není třeba připomínat, ten je s probíranými problémy velmi těsně spjat. Pokud jde o ekologickou krizi, o níž se Fukuyama téměř nezmiňuje, není se co divit. Pokud chtěl napsat sevřenou a srozumitelnou knihu, nemohl jednat jinak. Problém zhoršování životního prostředí je ostatně s jeho tématem také spojený. A to nejen prostřednictvím přílivu imigrantů, o němž se Fukuyama na mnoha místech zmiňuje, ale také prostým faktem, že bude-li demokratická společnost rozdělena, nebude mít dost síly na boj s následky klimatických změn a spirála zkázy se rozběhne velmi rychle.

doc. PhDr. Ivana Holzbachová, CSc.

Katedra filozofie, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

Arna Nováka 1, 602 00 Brno, Česká republika

holzbach@phil.muni.cz

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.